

Kyrka och propaganda under 1600-talet

Anna Maria Forssberg, *The Story of War. Church and Propaganda in France and Sweden 1610–1710*, 287 s., ill., Nordic Academic Press, Lund 2016.

DET TIDIGMODERNA EUROPA präglades av ett nära nog konstant krigande, men vad visste människor på 1600-talet egentligen om krig? Hur kommunicerade statsledningen med rikets undersåtar om krig, hurdan information spred de ut om krigshändelser och hur nådde budskapet fram? Vad berättar det här om det tidigmoderna samhället och om undersåtarnas roll i det?

Anna Maria Forssberg, verksam på Armémuseum i Stockholm, undersöker de här frågorna. Hon har skrivit en intressant komparativ studie om hur krig legitimerades under tidigmodern tid, närmare bestämt i Sverige och Frankrike under perioden 1610–1710. Forssberg granskar därmed informations spridning, eller propaganda som man också kan kalla det. Främst är det fråga om information som spreds via kyrkan. Det skedde framför allt genom tacksägelsedagar (kallade *Te Deum* i Frankrike), men även genom ceremonier, fester och kungörelser (särskilt böndagsplakat). Temat ligger nära Forssbergs avhandling från 2005, som behandlade informations spridning i Sverige 1655–1680.¹ I det här fallet är kontexten bredare, i synnerhet tack vare den komparativa ansatsen som inkluderat Frankrike i studien. I sin avhandling behandlade Forssberg inte heller ceremonier och fester vilket hon nu gör. Trots det breda perspektivet är boken kompakt och välskriven. I och med att den skrivits på engelska riktar den sig till en bred internationell, dock främst akademisk, läsekrets.

Boken är indelad i tre delar där Forssberg behandlar skilda aspekter av krigspropaganda (Information, Celebration, Narration). Information om krig spreds huvudsakligen genom tacksägelsedagar, vilka ger en inblick i vad slags information om krigshändelser som förmedlades till folket. Olika slags festligheter, som ofta ordnades i samband med tacksägelsegudstjänsterna, berättar i sin tur genom sina ritualiserade former om vem informationen riktades till. Genom begreppet narration förklarar Forssberg hurdana berättelser man byggde upp för att förklara krig. De här berättelserna tog särskilt upp religionens och härskarens roll i sam-

1. Anna Maria Forssberg, *Att hålla folket på gott humör. Informations spridning, krigspropaganda och mobilisering i Sverige 1655–1680*, Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm Studies in History 80 (Stockholm 2005).

hället. Dispositionen består också av en ypperlig inledning och ett konkluderande kapitel.

Som grundval för sin undersökning använder sig Forssberg till stor del av tryckt källmaterial som hör ihop med tacksägelsedagar från både Frankrike och Sverige. Det är främst fråga om själva tacksägelseexterna, men också om brev mellan olika myndigheter som behandlar hur gudstjänsterna och festligheterna skulle ordnas. Kronologiskt ligger tyngdpunkten huvudsakligen på trettioåriga kriget (1618–1648) och det första decenniet av stora nordiska kriget (1700–1710). Vad gäller utformningen, kan det nämnas att boken är förhållandevis rikt illustrerad med samtida bildmaterial.

Bokens första del tar upp tacksägelsedagarna och *Te Deum*, som gav undersåtarna i både Sverige och Frankrike en mycket ensidig information om de olika krigen. Man berättade om framgångsrika fältslag och om erövringar av städer, för vilket man tackade Gud. Däremot sades i allmänhet inte ett ord om motgångar eller om de bördor och grymheter som var förknippade med krigföring. Strategiska mål, diplomatik, vanligt krigsmanskap och olika grupper som följde arméerna lyste också med sin frånvaro. Därmed var det omöjligt för åhörarna att få en helhetsbild av krigets gång. Forssberg pekar emellertid på en tydlig skillnad i informations-spridningen i de båda länderna. I Sverige nådde informationen alla, eftersom långa texter lästes upp i kyrkornas predikstolar i syfte att sprida en känsla av samhörighet och plikt-känsla även bland ”vanligt folk”. I Frankrike betraktades däremot medlemmarna av allmogen inte som politiska subjekt. Följaktligen erhöll de ingen detaljerad information om krig, utan fick endast veta att kungen varit framgångsrik.

Anna Maria Forssberg har i bokens andra del undersökt tacksägelse-festligheterna som ritualer, utifrån forskaren Margit Thøfners teori om ceremonier som självporträtt. Det centrala var naturligtvis att tacka Gud för framgång i krig. Festligheterna, i synnerhet i samband med freder, visar att krig inte endast var ett gudomligt straff, utan också en anledning till glädje. Det rituella, det vill säga bönerna, sångerna och festligheterna, formade en berättelse där krig förknippades med glädje och ära. Intressant nog förekommer det också här skillnader mellan Frankrike och Sverige som hör ihop med respektive rikes politiska kultur. I Frankrike var hierarkier mycket synliga i samband med ceremonierna, till exempel då man tågade till katedralerna. Det vanliga folkets uppgift var att visa sin uppskattning till kungen samt att glädjas och festa på gatorna. Situationen var annorlunda i Sverige, som enligt propagandan var ett folk under Guds beskydd, ett nytt Israel. Festligheterna i Sverige kan betecknas som religiösa där alla var lika värda inför Gud, även om den sociala ställningen hade betydelse inne i själva kyrkan. Tacksägelserna var allvarliga, man bad och sjöng psalmer. Ett intressant undantag som Forssberg nämner är

festligheterna i Stockholm efter slaget i Narva. I februari 1701 ordnades en tacksägelsegudstjänst i Stockholm, som följdes av spektakulära festligheter. Pompösa illuminationer och musik fyllde gatorna i staden för att hedra den unga kungen Karl XII:s ära. Trots kostsamma ceremonier framträdde även i detta fall den kollektiva insatsen. Alla invånare i Stockholm uppmanades att tända ljus i sina fönster.

I bokens tredje del, som behandlar krigets narrativ, framträder också intressanta skillnader beträffande det kollektiva. Regenterna var liksom i dag måna om att rättfärdiga krigen, i synnerhet i samband med anfallskrig. I det lutherska Sverige användes en gammaltestamentlig retorik som framträdde tydligt i de årliga böndagsplakaten. I dem proklamerade man att krigen var en följd av folkets kollektiva synd som väckt Guds vrede. I det katolska Frankrike angavs politiska skäl, och krigen betraktades mer som kungliga angelägenheter, även om framgången visserligen var beroende av Guds intervention. Med andra ord kretsade krigets narrativ i Frankrike runt kungen, medan alla undersåtar i Sverige hade ett ansvar gentemot fäderneslandet. Forssberg behandlar även bilden av fienden. I krigspropagandan användes i viss mån nationella identiteter och stereotypier, men oftast beskrevs fienden vagt. Forssberg konstaterar aningen överraskande att den demonisering av fienden som vi i dag är så vana vid i själva verket blev vanlig först i början av 1900-talet.

I bokens tredje del ingår också ett intressant avsnitt om propagandans förändring i början av 1700-talet. I samband med att Europa härjades av det spanska tronföljdskriget och stora nordiska kriget, utvecklades en retorik med patriotiska inslag. I Sverige var läget särskilt kritiskt 1710 efter nederlaget i Poltava och landstigningen av danska trupper i Skåne. Den svenske fältherren Magnus Stenbock väjdade i det här läget i ett öppet brev till alla redliga svenska män och deras kärlek till fäderneslandet. En liknande utveckling skedde i Frankrike, som samtidigt upplevde en kris. Den franske kungen Ludvig XIV vände sig ovanligt nog till hela folket, för att förklara varför kriget måste fortgå. Tidigare hade franska kungar traditionellt inte behövt förklara sin politik offentligt. Forssberg menar att krisperioden 1709–1710 förändrade krigets narrativ, men informations-spridningen återgick så småningom till det normala i både Frankrike och Sverige. Forssbergs slutsatser är här aningen förbryllande, i synnerhet vad gäller propagandan i Frankrike. Samtidigt som hon framhäver förändringen menar hon att det hela var en historisk parentes (s. 211). I övrigt är Forssbergs analyser i det tredje kapitlet välgrundade.

Anna Maria Forssberg fick tidigare kritik för sin avhandling för att hon förmedlar en bild av en alltför manipulativ statsmakt. Man fick uppfattningen att religionen under 1600-talet användes mycket medvetet, i viss mån för att direkt vilseleda folket. Propagandans effektivitet har också

ifrågasatts. Kunde statsmakten verkligen styra undersåtarna så enkelt?² Överlag betraktade Forssberg religionens roll i samhället förhållandevis endimensionellt. Andra forskare har däremot hävdad att religionen genomsyrade samhället till en sådan grad att det är svårt att urskilja den som en separat del.³ Därmed lär det trots allt ha funnits en religiös övertygelse hos kungen och riksrådets medlemmar, även om man använde religionen för att övertala folket att fortsätta med krigsansträngningarna. Mirkka Lappalainen har exempelvis poängterat hur Gustav II Adolfs djupa religiösa övertygelse invercade på den utrikespolitik han förde, särskilt vad gäller deltagandet i trettioåriga kriget. Enligt Lappalainen var även rikets ledande män och biskoparna övertygade om att Gud stod på deras sida, samtidigt som de också fruktade hans vrede.⁴ Det fanns med andra ord ingen motsättning för riksledningen eller prästerna att samtidigt vara goda kristna och fungera som kungamaktens språkrör.⁵ Den gammaltestamentliga världsbilden, enligt vilken krigen ansågs vara ett straff för folkets synd, var överlag en naturlig del av 1600-talets samhällsideologi. I den här boken är Forssbergs analys mera nyanserad, och hon tar upp sambandet mellan det sakrala och det världsliga (t.ex. s. 126–128). Trots detta är ovanifrånperspektivet fortfarande påtagligt, och undersåtarna tilldelas huvudsakligen en passiv roll.

Det här leder vidare till frågan om krigspropagandans effekt. I det svenska stormaktsväldet fördes som bekant krigen under det här seklet huvudsakligen utanför rikets gränser. Därmed var invånarna i hög grad beroende av den information kronan spred ut. Forssberg nämner att rikets undersåtar också fick information om krigen genom hemvändande soldater och diverse rykten. Ståndspersoner erhöll därutöver information genom brev och personliga möten, medan stadsbor i regel hade en förhållandevis bra tillgång till nyheter. Här hade det ha varit intressant med en jämförande diskussion om hur den information som folket fick via kyrkan

-
2. Se Stefan Persson, recension av Anna Maria Forsberg, *Att hålla folket på gott humör. Informationspripning, krigspropaganda och mobilisering i Sverige 1655–1680*, *Scandia* 74 (2008:1), s. 109–111; Maria Sjöberg, 'Nya perspektiv på 1600-talets svenska krig och stat', *Historisk Tidskrift* 126 (2006:1), s. 116–126.
 3. Se t.ex. Nils Erik Villstrand, *Sveriges historia 1600–1721* (Stockholm, 2011), s. 99, 327–328; Peter Ericsson, 'Det Välsignade Konunga Regemente. Johannes Rudbeckius och makten', *Gud, konung och undersåtar. Politisk predikan i Sverige under tidigmodern tid*, *Opuscula Historica Upsaliensia* 35 (Uppsala 2007); Joachim Östlund, *Lyckolandet. Maktens legitimering i officiell retorik från stormaktstid till demokratins genombrott* (Lund 2007), s. 87 med referenser.
 4. Mirkka Lappalainen, *Det nordiska lejonet. Gustav II Adolf och Finland 1611–1632* (Stockholm 2016), s. 164–165, 264–266, 287–290.
 5. Ericsson, 'Det Välsignade Konunga Regemente. Johannes Rudbeckius och makten', s. 139. Jfr Östlund, *Lyckolandet*, s. 37–38.

skiljde sig från de nyheter de fick från andra källor. Det kan förmodas att informationen som spreds genom informella källor medförde att man inte tog emot kronans propaganda okritiskt. Martin Linde har faktiskt påpekat att prästerskapets auktoritet överdrivits inom forskningen, och att krigspropagandans effekt därmed inte kan tas för givet.⁶

Kustaa Vilkuna har i synnerhet ifrågasatt krigspropagandans effekt i samband med stora nordiska kriget. Enligt honom var det problematiskt att propagandan var beroende av framgång i fält. Vilkuna menar att propagandan inte kunde minska folkets rädsla då fienden närmade sig och kriget gick allt sämre. I stället blev effekten motsatt då flyktingar från provinserna och rikets östra delar berättade skräckhistorier om det de upplevt och hört. Dessutom hade propagandan redan länge basunerat ut att landet låg under hot, vilket förvärrade skräckhistoriernas verkan. I det här läget började till och med prästerskapet ifrågasätta överheten och öppet kritisera den.⁷ Visserligen var stora nordiska kriget en extrem kris då fienden trängde djupt in i riket, men samtidigt avslöjade krisen problem som annars jäste under ytan.⁸ Boken hade onekligen vunnit på ett resonemang om hur statsledningarnas budskap egentligen nådde fram.

Som helhet har Anna Maria Forssberg trots invändningarna ovan skrivit en välstrukturerad och överlag lyckad bok. Kyrkans och religionens viktiga roller som legitimerande faktorer för krigspolitiken framträder tydligt. Skillnaderna mellan tacksägelsegudstjänsterna i Sverige och firandet av *Te Deum* i Frankrike är intressanta. Som Forssberg konstaterar var informationen det viktiga i Sverige, liksom att hela befolkningen deltog i de djupt religiösa tillställningarna. I Frankrike var det i sin tur festligheter som var det centrala. I Forssbergs slutledning framträder det som var gemensamt. Den information som spreds ut fokuserade på framgångsrika fältslag. Forssberg sammanfattar sina forskningsresultat kort och koncist: ”The story of war was nothing more than a story of success and royal glory.”

Kasper Kepsu

-
6. Martin Linde, *Statsmakt och bondemotstånd. Allmoge och överhet under stora nordiska kriget* (Uppsala 2000), s. 75–82, 239–240.
 7. Kustaa H. J. Vilkuna, *Djävulens krig. Förrädaren Gustav Lillbäck och stora nordiska kriget 1700–1721* (Lund 2011 [2006]), s. 49–63. Se även Martin Linde, *I fädrens spår? Bönder och överhet i Dalarna under 1700-talet* (s.l. 2009), s. 38–48.
 8. Jfr t.ex. Linde, *I fädrens spår?*, s. 19; Kimmo Katajala, *Suomalainen kapina. Talonpoikaislevottomuudet ja poliittisen kulttuurin muutos Ruotsin ajalla (n. 1150–1800)*, *Historiallisia tutkimuksia* 212 (Helsinki 2002), s. 484–485; Antti Kujala, *Miekka ei laske leikkiä. Suomi suuressa pohjan sodassa 1700–1714*, *Historiallisia tutkimuksia* 211 (Helsinki 2001), s. 154, 342–343.